

DÍA INTERNACIONAL DOS MUSEOS 2004

OS MUSEOS E O PATRIMONIO INMATERIAL:
O CASTRO DE VILADONGA

DÍA INTERNACIONAL DOS MUSEOS 2004

OS MUSEOS E O PATRIMONIO INMATERIAL:
O CASTRO DE VILADONGA

Coordinación xeral: Felipe Arias Vilas
Elaboración de textos: Ana Mª Rubiero da Peña
Debuxos e maquetación: M. Cancio Martínez
Fotografías: Arquivo gráfico do Museo do Castro
de Viladonga
Imprime: UNICOPIA, Lugo.
D.L.: LU-188-04

O Patrimonio inmaterial

O **Consello internacional dos Museos (ICOM)** dedicalle este ano 2004 o *Día Internacional dos Museos* ó fráxil "Patrimonio inmaterial", o que nos obriga a facer unha reflexión sobre a importancia dos museos como instrumentos de defensa, conservación e difusión dun conxunto de bens "intanxibles" pero que forman parte da memoria histórica da cada comunidade. Giovanni Pinna ("Museos y Patrimonio Inmaterial", *Noticias ICOM*, vol.56, nº 4, 2003) recolle a definición que deste tipo de patrimonio deu a UNESCO en marzo de 2001: o Patrimonio inmaterial son "os procesos aprendidos polos pobos xunto co saber, as destrezas e a creatividade que os definen e son creadas por eles, os produtos que elaboran e os recursos, espacios e outros aspectos do contexto social e natural necesarios para a súa sostenibilidade; estes procesos ofrecen ás comunidades vivas un sentido de continuidade cultural, así como a protección da diversidade cultural e a creatividade da humanidade".

Pinna tamén fai referencia a tres categorías dentro do Patrimonio Cultural intanxible. En primeiro lugar, unha que incluiría "as expresións, representadas en forma física, da cultura ou estilos de vida tradicionais", poñendo como exemplo destas os ritos relixiosos, sistemas económicos tradicionais, estilos de vida, folclore, etc. En segundo lugar, aquela que comprende que "as expresións individuais e colectivas que non contan con forma física", como serían a "lingua, memoria, tradicións orais, cancións e melodías tradicionais de transmisión oral, etc". Unha terceira categoría está composta polos "significados simbólicos e metafóricos dos obxectos que constitúen o Patrimonio material". Para Pinna, os museos cumpren unha función fundamental con respecto a esta última categoría, pois seleccionan obxectos, interpretan e comunican aquel significado, creando, di Pinna, "unha cultura propia (...) e contribuíndo "a formar un conxunto de coñecementos e con eles un Patrimonio Cultural".

Exposición Temporal

O Museo Arqueolóxico do Castro de Viladonga custodia e preserva, dentro e fora do seu edificio, un Patrimonio "material" do que ben se pode desprender ou deducir un Patrimonio "inmaterial" ou "intanxible" nas tres diferentes categorías que sinala o citado G. Pinna.

Por un lado, as pezas que se conservan no Museo móstrannos un modo de vida que se foi desenvolvendo ó longo de varios séculos e que, salvadas as distancias, nos recorda moitos aspectos e elementos que o mundo rural do noso contorno conservou deica hai pouco tempo, é dicir, un sistema económico de subsistencia, de base agraria e artesanal se ben completado con intercambios comerciais ás veces de lonxana procedencia. Así por exemplo, temos no Castro de Viladonga unhas construcións feitas con materiais e formas semellantes ás utilizadas a miúdo no ámbito rural tradicional, formas arredondadas nos ángulos das construción, uso de pizarra ou xisto para muros e outras estructuras xunto con bloques ou coios de seixo branco, cubertas vexetais das que chegan a nós as súas "pesas de colmo" que as suxeitaban, etc. Polo que se refire ó material moble, aparecen ferramentas de ferro como coitelas ou bastréns, trenchas, goibas, cuñas, cravos, tacholas,

picos, martelos, piquetas e outras que, de xeito moi similar e co paso do tempo, continuaron usando os cesteiros, carpinteiros e canteiros galegos, así como sachos, aixadas e fouces para labrar a terra, rozar ou segar; agullas, fusaiolas, pesas de tear e rípos para preparar, fiar e tecer liño e lá para a produción das súas teas, etc. A partir destas semeillanzas, o Museo preparou en 2002 unha exposición temporal titulada "Os traballos artesanais no Castro de Viladonga", que ainda pode verse agora na Sala de Actos do Museo logo de mostrarse noutros sitios. Con ela preténdese amosar o estilo de vida dunha comunidade que viviu entre os séculos II e V da nosa Era na Terra Chá lúxense, coa que as nosas sociedades tradicionais chairegas gardan certas semellanzas. Por iso, o último panel daquela Exposición refírese á "perduración dos traballos artesanais", co que se quixo resumir, con fotografías e un breve texto, o que aquí se quere destacar sobre a relación entre o Patrimonio arqueolóxico material e os saberes tradicionais etnográficos inmateriais.

Tradición Oral

A segunda categoría que mencionaba Pinna, a das "expresións individuais e colectivas que non contan con forma física", exemplificadas nas tradicións orais e na memoria popular, tamén está representada no noso contorno. Non é raro atopar na literatura popular galega referencias a acontecementos históricos más ou menos desfigurados e "re-interpretadós" polo imaxinario colectivo, ou ben relativas a zonas arqueolóxicas nas que existiu actividade humana. En Viladonga e no seu contorno, a tradición oral fala (ou falaba, que ese é outro problema) de mouros, romanos e ata fenicios, de galerías, minas e covas, de pezas de ouro, ferro e pedra, todos eles elementos cos que as xentes do país van xerando unha serie de lendas, saberes ou crenzas para explicar o que aquí se lles aparece e que saben que non foi feito por eles nin polos seus devanceiros familiares. Engádase a isto outro nivel de saber popular no que se crean personaxes fantásticos ou semimáxicos, como é o caso da galiña cos pitos de ouro, nivel que aparece en Viladonga pero que tamén atopamos en contextos similares por toda Galicia.

O Traballo no Museo

Nunha terceira categoría do Patrimonio inmaterial, estreitamente relacionada coas dúas anteriores, inclúense os significados simbólicos e metafóricos dos obxectos como "creadores" de Patrimonio Cultural onde, como sinala Pinna, os museos cumpren unha función fundamental. A partir dos obxectos, o persoal técnico dos museos esforzase por conservalos, interprétaos e trata de explicalos e difundilos, producindo así un "Patrimonio Cultural" que chamariamos "engadido". Pois a conservación, estudio e divulgación dos saberes relacionados coa nosa historia e o noso patrimonio son as funcións primordiais dun Museo coma o do Castro de Viladonga", e así o entende a Lei 8/95 de Patrimonio Cultural de Galicia, con independencia de que ditos bens patrimoniais sexan materiais ou intanxibles. Por iso, e xa que o Día Internacional dos Museos en 2004 ten como lema "Os museos e o patrimonio inmaterial", cómpre lembrar que o Castro de Viladonga e o seu Museo teñen tamén un compoñente patrimonial intanxible e, ademais da súa exposición permanente e temporal, poden recordarse os contos, lendas, historias ou crenzas que se foron transmitindo de xeito oral entre as xentes da comarca do Castro para expresar unha interpretación singular e unha explicación propia dos restos arqueolóxicos e dos acontecementos históricos a eles vencellados nun lugar hoxe "arruinado" pero noutro tempo habitado.

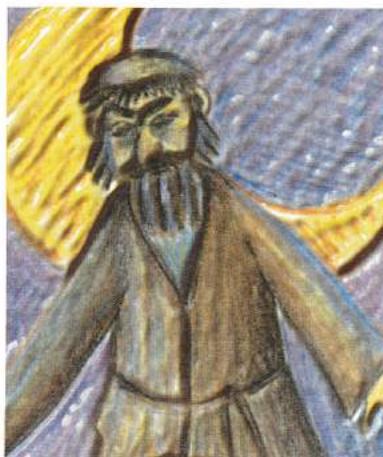
Mouros, fenicios, romanos, o Apóstolo Santiago...

Na mítoloxía popular galega os mouros son os seres máis utilizados para dar explicación ó inexplicable, ademáis de que serven para expresar, como di Mar Llinares (1990) as inquietudes da propia sociedade e/ou, noutra vertente, para interpretar e contar a historia ou as "historias" de Galicia por parte das comunidades protagonistas pero anónimas e xeralmente iletradas. No folclore arqueolóxico (isto é, no que o pobo sabe e aplica ó mundo da arqueoloxía más próxima), os mouros son seres doutro tempo, poboadores que se mesturan e se confunden ou, ás veces, se suceden no decurso da historia, como sucede no caso do Castro de Viladonga onde fenicios, romanos e mouros aparecen ordenados no tempo, e vense como pobos foráneos que en diferentes etapas da historia estiveron en terra galega deixando sinais e pegadas nos lugares nos que se asentaron (mámoas, castros, vilas...), referenciando as súas riquezas ("que aínda se poden atopar") e as súas capacidades ou habilidades excepcionais (encantos e meigallos).

Os mouros do folclore popular non teñen nada que ver cos árabes ou islamitas históricos da Reconquista ou da Guerra Civil española, senón que, como sinala Llinares (1997) personifican "unha raza distinta á do campesiño" (por iso son, en efecto "mouros") e xeralmente son, como relataba un informante chairego (Ramón Abelleira Palmeiro, de Ansemar), practicantes dunha relixión distinta da cristiá, que viviron aquí "...hastra que os botou de España o Apóstolo Santiago".

Véxanse tamén como exemplo outras referencias orais, recollidas por Felipe Senén López e Xisela Oteyza entre 1974 e 1977 a partir de informantes da comarca, a maior parte deles xa falecidos:

- "No Castro vivían os romanos e os mouros" (Manuel Álvarez Lenza, de Viladonga)
- "Alí, sempre se dixo que viviran os fenicios e dempois os mouros" (José Benito Iglesias Andión, de Viladonga)
- "A xente de antes dicía que alí vivían os mouros" (Concha de Vega Diaz, de Ansemar)
- "Os que fixeron o Castro, din os antigos, foron os romanos cando viñeron a Lugo... e dempois os mouros" (Manuel Castiñeiras Folgueira, de Ansemar)

Trabes, eiras, galerías, covas, canles, pozos, minas, vilas, chouzas...

Unha serie de lugares e construccions, xeralmente soterrados, atribúense a estes personaxes míticos que son os mouros: son galerías, covas e canles, pozos e minas ou lugares con nome propio como a Eira Grande do Castro ou As Trabes con referencias en Viladonga a evidencias arqueolóxicas no primeiro caso e non tan evidentes ou por descubrir no segundo. As fazañas e obras destes seres repítense en todo o territorio galego en moi diferentes espacios pero case sempre asociados a unha medorra megalítica e/ou a un castro.

Llinares (1997) reproduce un relato do Castro de Francos (Dodro, Brión, A Coruña) no que se atopan grandes analogías cos recollidos por F. Senén en Viladonga: en Francos "vivían os mouros na Eira do Castro. Alí había un túnel que ía por baixo da terra ata o fondo do río, onde está a Ponte dos Mouros. Por alí levaban os cabalos a beber".

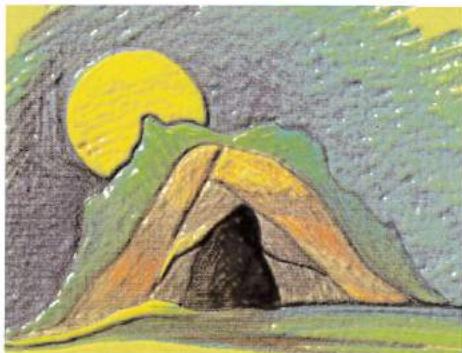
No Castro de Viladonga:

- "Tiñan unha galería baixo terra no lugar das Trabes para coller a auga da fonte e más do río...; a entrada ainda se ve na finca de Antonio Rodríguez..." (M. Álvarez).

- "Andaba un veciño arando coas vacas no lugar das Trabes cando un animal afundiuise, tragouna a terra e houbo que sacala...; dempois os veciños andiveron un pouco polo buraco que descubriu a vaca, pero pillaron medo e fuxiron. O buraco daba a un canal e din que por el baixaban os fenicios e os mouros a buscar a auga. Precisamente dende a Fonte de Arriba de Viladonga parte un canal moi ben empedrado...; esa fonte foi preparada desa época. A furada que fixo a vaca reencheuse pero ainda se nota un pouco agora. O canal é feito todo natural, non ten bóveda de pedra, é coma un túnel dun tren... Cando as agras estaban a centeo había tiras nas que non medraba froito, porque debaixo podía haber canales" (J.B. Iglesias).

- "Nas Trabes, na finca de Ramón de Palmeiro, hai unha boca pola que os mouros levaban a beber os cabalos" (C. de Vega)

- "Entrando, na mesma Eira Grande do Castro e na man dereita había un pozo con catorce escalóns moi ben feitos, coma os dunha casa...; por eles botábamos a rolar as pedras e escoitábamos o retumbar de dentro do buraco..., dábanos medo pasar máis aló da luz. Tamén había máis abaixo outra entrada a unha mina" (R. Abelleira)

- "Na Eira do Castro había unha vila coas paredes moi ben feitas de lousas asentadas...; cando estaba a cultivo atopábanse rellas, laxes e rodas de muíño..., o nome de Viladonga vendea vila antiga" (J.B. Iglesias)

- "Recordo que de pequeno cando ía coas ovelas, víanse as chouzas dos mouros, redondas e cadradas; delas sacouse moita laxe para facer as casas e os valados do Couto de A, Viladonga e Ansemar" (R. Abelleira)

- "No Castró hai un tipo de pedra que non abonda por aquí... Non se sabe de onde poideron sacala..." (M. Castiñeiras)

Tesouros e riquezas

Nos espacios e estructuras imaxinarios ou verdadeiros recoñecidos polas xentes do lugar e transmitidos pola tradición oral, apónenselles unha serie de crenzas e prácticas sobrenaturais, moitas veces cargadas de riquezas e fortunas que farián más doadas de levar as escaseces do campesiño ou da labrega que as atopase. É o intento de sair das carencias e da pobrexa estructural dun xeito oculto e rápido, ó tempo máxico e case iniciático:

- "Un veciño de Viladonga, da casa do Rodao, dise que atopou unha grade de ouro, hai xa moitos anos, e que coa súa venda lle veu da noite ó día unha grande riqueza" (R. Abelleira)

- "Algúns veciños de por aquí fixérонse ricos a conta do Castro e do ouro que deixaron os mouros" (M. Castiñeiras)

- "Aínda non hai moitos anos viñeron uns obreiros de Lugo, mandados, e coas piquetas botáronse a picar nas defensas do Castro...Aínda se ve o burato que fixeron. Algo toparon, o qué non se sabe, mais algo dun tesouro oíase falar" (M. Castiñeiras)

- "Na finca de Ramón de Palmeiro hai xa moitos anos apareceron cachos de ouro" (C. da Vega)

- "Nas Trabes topouse coma un embozo dunha vaca cunha especie de rede e din que era de quro" (M. Álvarez)

- "Un veciño de Couto de A, topou diante das laxes dun valado un tubo de ouro que vendeu a un señor de Santiago...". (M. Castiñeiras)

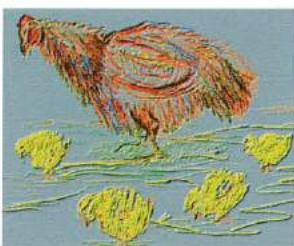
- "Unha vaca dun veciño de Viladonga meteu os cornos por un furado dun valado e sacou unha argola de ouro coma un colar, a vaca botou a correr...; collérona e fixérónse coa argola que logo foi un ben para a casa" (R. Abelleira)

- "O Pepe de Palmeiro estaba arando na terra e viu que quedaba enganchada na grade un semicírculo de ouro como unha coroa que seica está nun Museo galego..." (J.B. Iglesias)

- "O Castro está oco e por debaixo hai unha mina de ouro. Éntrase a ela polo buraco de ó pé do camiño que leva á Eira grande do Castro...Hai más entradas pero difíciles de atopar, e hai que se amañar moito para furar por elas". (R. Abelleira)

Outro mito moi popular en Galicia é o da galiña cos pitos de ouro documentado tamén na tradición oral asturiana e portuguesa. É un dos encantamentos producto do imaxinación xurdida sobre as mámoas, os castros e outros monumentos; en Viladonga aparece referido ó propio Castro e ó de Ameixende, pero algúm informante tiña certas reservas sobre a veracidade do conto, pero, sen negalo, describe de seguida un caso que aconteceu a un home que levaron a escoitar como cacarexaba a galiña.

- "O Outeiro do Castro está oco e na súa cavidade hai unha galiña cos seus pitos de ouro. Ás veces óese cacarexala galiña e píar os pitos. Unha vez, un home de Goberno trouxo a un seu amigo para escoitaren os pitos e a galiña, mais descubriuse que o vello de Goberno levaba no bolso un reloxo..., co seu tic-tac facíalle crer que era a galiña que vivía na cova do Castro" (R. Abelleira).

- En Ameixende, "dicíase que enterrada había unha galiña cos pitos de ouro" (Manuel Blanco García, de Balmonte).

Algúns obxectos de ouro e doutros materiais serían descubertos ó traballar a terra, outros moitos foron creados pola imaxinación, e todos eles dan lugar a narracións, verdadeiras, supostas ou inventadas, que, en todo caso, forman parte do noso Patrimonio Cultural inmaterial e que por iso non se deben perder nin esquenecer:

- "Eu ía con Florentina a levar as vacas e ela topou unha peza de metal ou ferro, redonda polos dous lados; levámos a peza ó ferreiro..., pero el apañouna..." (M. Álvarez).

- "O señor Luciano topou unha caixa de ferro como unha hucha cadrada que dentro tiña semente... Sabe 'Dios' por onde anda" (J.B. Iglesias).

- "No canal do lugar das Trabes entraron uns veciños e toparon unha pedra con varias figuras, non se sabe quen as ten agora, dempois marcharon pois colleron medo" (J.B. Iglesias).

- "Uns veciños toparon nun buraco dun valado unha 'muela' e meu avó, que foi quen o contaba e que era moi entendido neses choios, dicía que era dun cristián. Tamén toparon unha tachola..., pero as dúas cousas desfixéronse como fariña ó tocalas" (J.B. Iglesias)

A TRADICIÓN ORAL SOBRE OUTROS LUGARES E ASENTAMENTOS

A tradición oral tamén conservou noticias ou saberes sobre lugares situados non no propio xacemento pero si nos arredores de Viladonga: O Castrelo, A Rodela, o Castro de Andión, Ameixende, Duarria e Reigosa, a Vila das Arcas e, sobre todo a de Doncide, repiten nos relatos asociados o xa apuntado sobre a súa feitura polos mouros, ou sobre a presenza de restos ou sobre a existencia de diveross encantamentos como o da galiña cos pitos de ouro:

- "En Doncide e onde nacín, nunha finca que foi da miña propiedade atopábanse ladrillos e muretes dunha vila antiga que dicían ser dos mouros..." (M. Blanco)
- "O nome de Doncide venlle de que naquela vila se albergou o Don Cid Campeador cando pasou por aquí..." (J.B. Iglesias)
- "No Castrelo de Viladonga hai unha engroba que, o mesmo que a Rodela de Balmonte, era unha 'avanzadilla' dos mouros do Castro Grande" (J.B. Iglesias)

Cómpre agradecer a todas as persoas que transmitiron este Patrimonio inmaterial o seu labor anónimo e, de por parte, maiormente inconsciente; moitas delas xa falecidas, axudaron a conformar e transmitir, "ó seu xeito", unha memoria histórica intanxible, gardando así de que non se perdera definitivamente; na actualidade, como algúen dixo xa, "as novas dos xornais e as tradicións do pobo non colleñ nun mesmo cerebro".

Para saber algo máis:

- APARICIO CASADO, B. (1999): *Mouras, serpientes, tesoros y otros encantos. Mitología popular gallega*, (Cahiers du Séminaire de Sargadelos 80, Ed. do Castro), Sada-A Coruña.
- ARIAS VILAS, F. / DURÁN FUENTES, Mª C. (1996): *Museo do Castro de Viladonga. Castro de Rei (Lugo)*, (Xunta de Galicia), Santiago de Compostela.
- GONZÁLEZ REBOREDO, X. M. (1983): *Lendas galegas de tradición oral*, (Ed. Galaxia), Vigo.
- GONZÁLEZ REBOREDO, X. M. / LOUREIRO LAMAS, C. (1997): "Antoloxía", en *Galicia Antropoloxía. XXVIII. Imaxinario. Literatura popular*, (Hércules de Ediciones), Cap. 4.1 e 4.2, p. 131-183, A Coruña.
- LLINARES GARCÍA, M. (1980): *Mouros, ánimas, demonios. El imaginario popular gallego*. Ed. Akal-Universitaria, Madrid.
- ID. ID. (1990): *Os mouros no imaxinario popular galego*, Universidade de Santiago, Serie Galicia 7, Santiago de Compostela.
- ID. ID (1997): "O imaxinario popular", en *Galicia Antropoloxía. XXVIII...*, cit., Parte I, p. 20-53.
- LÓPEZ COIRA, M. M^a. (2000): "Do texto oral ó contexto cultural. Perspectiva antropolóxica da tradición oral galega", en *Galicia Antropoloxía. XXVIII...*, citado, Cap. 3, p. 88-127.
- LÓPEZ GÓMEZ, F. S. (1979): "O folclore do Castro de Viladonga i a súa bisbarra", en *Actas del XV Congreso Nacional de Arqueología (Lugo, 1977)*, Zaragoza 1979, p. 623-630 (= Croa -Boletín da Asociación de Amigos do Museo do Castro de Viladonga-, 7, 1997, p. 6-9).
- PINNA, G. (2003): "El patrimonio inmaterial y los museos", *Noticias ICOM (Museos y Patrimonio Inmaterial)*, vol. 56, nº 4, p. 3.
- VV.AA. (2001): *Exposición 'Os traballos artesanais no Castro de Viladonga'*, (Museo do Castro de Viladonga - Xunta de Galicia), Lugo.

XUNTA DE GALICIA
CONSELLERÍA DE CULTURA,
COMUNICACIÓN SOCIAL E TURISMO
Dirección Xeral de Patrimonio Cultural

MUSEO
ARQUEOLÓGICO
do CASTRO de
VILADONGA

